

۷۵ سال سعدی پژوهی در آینه یک کتاب

(نگاهی گذرا به کتاب «فرهنگ سعدی پژوهی»
تالیف دکتر کاووس حسینی)
فرزانه معینی

پایانه نامه نویسنده در دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز است که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۰، از سوی بنیاد فارس شناسی و با همکاری مرکز سعدی شناسی، به مناسبت «یادروز سعدی» به چاپ رسیده است و در سال ۸۱ به عنوان «کتاب سال سعدی» برگزیده شد این پژوهش، در پاسخ به نیازی اساسی در میدان سعدی پژوهی یعنی شناسایی و معرفی همه نوشته هایی که درباره سعدی و آثار ارزشمند او به نگارش درآمده، انجام گرفته است.

در «فرهنگ سعدی پژوهی» همه مقاله ها و کتاب هایی که در سده چهارده (از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵ خورشیدی) در پیوند با سعدی در ایران پدید آمده - به گونه ای گسترده - معرفی، نقد و بررسی شده است. به عبارت دیگر، در این پژوهش، افزون بر بازیابی و گردآوری این نوشته ها، بررسی توصیفی و تحلیلی آن ها نیز برای نخستین بار صورت گرفته است. در بیشتر کتاب شناسی ها و مقاله شناسی هایی که امروز در دست است، تنها مشخصات ابتدایی کتاب و مقاله مانند عنوان، نام نویسنده، زمان و محل انتشار و... ارایه می شود و سؤال های گوناگونی بی پاسخ رها می شود. نمایه هایی نیز که در پایان بعضی از آن هاست، تنها جست و جوی را آسان تر می کند و چیزی از محتوای کتاب و مقاله به دست نمی دهد. در حالیکه در اختیار داشتن مهم ترین نتایج یک پژوهش یا حتی گزیده ای از مطالب آن، بسیار سودمند و حتی ضروری است.

شیخ اجل، سعدی شیرازی نخستین شاعر بزرگ فارس و یکی از بلند آوازه ترین شاعران ایران است که آثار ارزشمند او برای همه فارسی زبانان، میراثی گران بهاست. زبان سعدی، ساده و روان و در عین حال شیوا و منسجم است و آموزه هایش برای هر کس، در هر سن و موقعیت، سودمند و پذیرفتنی است.

نویسندگان و پژوهشگران بسیاری کوشیده اند تا دیدگاه های حکیمانه سعدی را درباره موضوعات مختلفی چون عشق، زهد و تقوا، تعلیم و تربیت و... بررسی کنند و تأثیر سبک و زبان او را بر زبان و ادب فارسی و بر آثار شاعران و نویسندگان پس از او بنمایانند. از این رو تاکنون کتاب ها، مقاله ها، ترجمه ها و پایان نامه های فراوانی درباره زندگی و شخصیت، آثار و سبک سخن سرایی سعدی و بررسی اندیشه های او به نگارش درآمده است.

از میان کسانی که در چند سال گذشته به سعدی و آثارش پرداخته اند، «دکتر کاووس حسینی» نامی آشنا و کارنامه ای درخشان دارد. او که شاعر و پژوهشگری نکته سنج و سخن شناس است، تاکنون افزون بر مقاله هایی سودمند درباره سعدی، کتاب هایی نیز در کارنامه سعدی پژوهی خویش ثبت کرده است از جمله: سلسله موی دوست، ورق درخت طوبا، سعدی آتش زبان، شیرین تر از قند و... .

یکی از بهترین کتاب هایی که به همت ایشان، در پیوند با سعدی، منتشر شده است «فرهنگ سعدی پژوهی» نام دارد. این کتاب، در واقع،

در «فرهنگ سعدی پژوهی» به این ضرورت، توجه شده است. در این کتاب، پس از مقدمه‌ای درباره زندگی و شخصیت سعدی و گزارش علمی و مستند از سعدی پژوهی در سده چهاردهم (تا سال ۱۳۷۵)، مقاله‌ها و کتاب‌هایی که در این دوره به میدان سعدی‌شناسی راه یافته است، در دو بخش جداگانه معرفی شده‌اند. در هر دو بخش که به صورت الفبایی تنظیم شده است، هر مقاله یا کتاب زیر پنج عنوان، معرفی شده است:

۱. مشخصات مقاله یا کتاب:

شامل عنوان، نام نویسنده، زمان و محل انتشار، تعداد صفحات و... . درباره کتاب‌ها، ناشر، نوبت چاپ و شمارگان نیز یاد شده است. همچنین اگر مقاله‌ای با همان عنوان یا عنوانی دیگر، به گونه‌ای گزیده یا کامل در نشریه‌ای دیگر منتشر شده باشد، زیر عنوان «چاپ‌های دیگر» معرفی شده و نشانی آن آمده است.

۲. مضامین اصلی:

در این بخش، نخستین و مهم‌ترین تفاوت و امتیاز «فرهنگ سعدی پژوهی» با کتاب‌شناسی‌ها و مقاله‌شناسی‌های دیگر، آشکار می‌شود. اهمیت این بخش - به ویژه درباره مقاله‌ها - زمانی بیش‌تر نمایان می‌گردد که بدانیم عنوان بسیاری از مقاله‌ها گویای موضوع آن نیست. به عبارت دیگر، عنوان بسیاری از مقاله‌ها یا با متن کاملاً بی‌ارتباط است یا با آن بی‌بند چندان‌ی ندارد و تنها زمانی می‌توان از مطالب مقاله آگاهی یافت که خود مقاله یا چکیده‌ای از آن دیده شود. به همین منظور برای همه مقاله‌ها، بخش «مضامین اصلی» در نظر گرفته شده است تا در این بخش، محوری‌ترین مطالب آن بازنموده شود. برای آشنایی خواننده با شیوه نگارش مقاله، مهم‌ترین عبارت‌ها و نتایج آن مقاله در بخش «مضامین اصلی» آمده است. درباره کتاب‌ها نیز این بخش، بسیار سودمند است. چرا که خواننده می‌تواند عنوان فصل‌ها و مهم‌ترین مضامین و نتایج آن کتاب را در نگاهی به «مضامین اصلی» دریابد و آن کتاب را در آینه کوچک‌تری ببیند.

۳. منابع اصلی:

برخی از مقاله‌ها یا کتاب‌ها به منابع مورد استفاده خود اشاره نکرده‌اند یا فهرست منابعی که در پایان آن‌ها آمده با منابع واقعی استفاده شده در آن‌ها سازگاری ندارد. اما گاه در متن مقاله یا کتاب به منابع آن اشاره شده است. از این رو برای همه مقاله‌ها و کتاب‌ها، بخشی به عنوان «منابع اصلی» آمده است تا منابع اصلی و واقعی استفاده شده در آن نوشته معرفی شود. خواننده با مطالعه این بخش درمی‌یابد که از میان نوشته‌های جدید و قدیم در حوزه سعدی‌شناسی، کدامیک بیش‌تر مورد استفاده و استناد قرار گرفته است.

۴. رویکرد به آثار سعدی:

بخش «رویکرد به آثار سعدی» به این منظور فراهم شده است تا دانسته شود کدام یک از آثار سعدی، توجه بیش‌تری را برانگیخته است و هر یک از این آثار در چه موضوعاتی بیش‌تر مورد استفاده بوده است. بررسی و فیش‌نویسی‌های دقیق نویسنده، کل رویکردهای مقاله‌ها و کتاب‌ها را ۲۵۲۵۷ مورد نشان می‌دهد که بیش‌ترین رویکردها به ترتیب به گلستان، بوستان، غزلیات و قصاید سعدی است.

۵. اشاره:

بررسی و ارزیابی هر مقاله و کتاب از لحاظ علمی - پژوهشی و میزان موفقیت نویسنده در بیان مقصود، در بخش «اشاره» انجام گرفته است. نویسنده کوشیده است تا در این بخش، دور از داوری‌های سلیقه‌ای و یک‌سوی، به بررسی گذرا و نقدی کوتاه بر کتاب یا مقاله معرفی‌شده، بپردازد. در «اشاره» توضیحاتی سودمند درباره شیوه نویسندگی و تحلیل موضوع در آن نوشته، آمده است. نویسنده - بدون در نظر گرفتن پدیدآورندگان آثار - توضیح داده است که موضوع آن نوشته تازه است یا تکراری و میزان ضرورت و اهمیت پرداختن به آن در میدان سعدی‌پژوهی، چه اندازه است. آیا روش آن مقاله یا کتاب، علمی و مستند است یا تنها یک انشاپردازی غیرعلمی است که از سر شیفتگی و ارادت به سعدی پدید آمده است؟

آگاهی از نقاط ضعف و قوت یک نوشته که نتیجه مطالعه این بخش است، می‌تواند برای خواننده بسیار کارساز و ارزشمند باشد. این بخش نیز از تفاوت‌ها و امتیازات ارزشمند «فرهنگ سعدی پژوهی» در مقایسه با کتاب‌شناسی‌ها و مقاله‌شناسی‌های موجود به‌شمار می‌آید.

۶. تأثیرات و پاسخ‌ها:

در این بخش، چنانچه نوشته‌هایی، مقاله یا کتاب مورد نظر را نقد کرده یا از آن بهره برده باشند، با مشخصات کامل معرفی شده‌اند و اگر موردی یافت نشده باشد، این بخش حذف شده است.

بخش «تأثیرات و پاسخ‌ها» علاوه بر آن که تا حدودی میزان تأثیرگذاری هر نوشته را می‌نمایاند، این امکان را نیز فراهم می‌کند تا چگونگی تأثیرگذاری و بررسی آن نوشته در آینه آثار دیگران هم ملاحظه شود. شایسته یادآوری است که «تأثیرات و پاسخ‌ها» تنها در حوزه همین پژوهش است و مقاله‌هایی که از نظر زمانی یا موضوعی از دایره این پژوهش بیرون بوده‌اند، در این بخش نیامده است.

عنوان‌بندی بخش‌های گفته شده از این رو که امکان مطالعه جداگانه هر یک را بر اساس نیاز یا علاقه خواننده برای او فراهم می‌کند، سودمند و ستودنی است.

در «فرهنگ سعدی پژوهی» افزون بر ارزیابی و بررسی تعدادی قابل توجه از آثاری که در پیوند با سعدی پدید آمده‌اند (بیش از ۷۰۰ مقاله و نزدیک به ۱۵۰ کتاب)، گستردگی دامنه پژوهش از نظر زمانی نیز نشان‌دهنده ارزش و اهمیت کار نویسنده است. در این کتاب، کارنامه سعدی‌پژوهی در «۷۵ سال آغاز سده چهاردهم» بررسی شده است و کتاب‌ها و مقاله‌هایی که در این دوره طولانی به سعدی اختصاص داشته، شناسایی، توصیف و تحلیل گردیده است.

اهمیت و دشواری پژوهش درباره سال‌هایی چنین دور و دراز، هنگامی بیش‌تر نمایان می‌گردد که به یاد داشته باشیم تعدد فهرست‌ها و نمایه‌هایی که ما را از پژوهش‌های انجام گرفته در آن سال‌ها با خبر می‌کند، بسیار اندک و انگشت‌شمار است که کامل هم نیستند. به‌ویژه درباره سعدی که میزان پرداختن به او و آثارش هرگز به اندازه قدر و مرتبه او نبوده است، نویسنده هیچ فهرست ویژه و جداگانه‌ای در اختیار نداشته است. از این رو با کوششی فراگیر و توان‌سوز، پس از بررسی فهرست‌های اندک

کتاب گران قدر، بر ارزش آن خواهد افزود.

□□□□

انتشار «فرهنگ سعدی پژوهی» نه تنها از این رو که کارنامه سعدی پژوهی در سال های ۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵ را به گونه ای گسترده و شایسته به دست داده و به نیازی مهم و اساسی در میدان سعدی پژوهی پاسخ گفته است، که به دلیل شیوه بسیار سودمند توصیفی - تحلیلی که در کتاب شناسی و مقاله شناسی در انداخته است، رویدادی خجسته و تاثیر گذار در حوزه پژوهش های ادبی کشور به شمار می آید. زیرا پس از آن، کسان دیگری نیز به تهیه کتاب شناسی یا مقاله شناسی های توصیفی - تحلیلی درباره شاعرانی چون حافظ، فردوسی، نظامی و مولوی همت گماشته اند که بیش تر آن ها در قالب پایان نامه های دانشجویی است و انتشار آن ها به عنوان منابعی راه گشا و قابل استفاده برای همگان، شایسته و ضروری است.

از آن جا که امروز تقریباً ۱۲ سال از پایان دوره زمانی بررسی شده در «فرهنگ سعدی پژوهی» (۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵) می گذرد، پی گیری و تکمیل آن نیز از پژوهش های بایسته در میدان سعدی پژوهی است که خوش بختانه بخشی از آن را به عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد و با راهنمایی و سرپرستی آقای دکتر حسینی به انجام رسانده ام. در این پژوهش، «مقاله» هایی که در فاصله سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ در پیوند با سعدی منتشر گردیده، معرفی و به گونه ای تحلیلی-توصیفی، بررسی شده است، راهنمایی های خردمندانه ایشان در به سامان رساندن این پژوهش، بسیار راه گشا بود.

و ناقص موجود، جست و جو در بایگانی های غبار آلود و ناقص مجله ها و نشریات کتابخانه های مختلف، پرس و جو از صاحب نظران، استادان و سعدی شناسان، نام نویسی به همه ناشران کشور و درخواست فهرست کتاب هایی که در پیوند با سعدی منتشر کرده اند، موفق شده است بسیاری از کتاب ها و مقاله ها را بازیابی کند. (ر.ک. مقدمه «فرهنگ سعدی پژوهی») فهرست نام مقاله ها و کتاب ها، نام پدید آورندگان و نام نامه کتاب در پایان آن آمده است که اگر چه گوشه ای از ترتیب الفبایی آن ها به هم ریخته است، جست و جو در این کتاب را قدری آسان تر می کنند. اما بی تردید، افزودن فهرست دقیق موضوعی به این مرجع ارزشمند، آن را کاربردی تر و سودمندتر خواهد نمود.

«فرهنگ سعدی پژوهی» تنها مرجعی است که به شایستگی بیش از ۸۵۰ نوشته (مقاله و کتاب) در پیوند با سعدی را معرفی کرده است، اما نبودن فهرست موضوعی این نوشته ها، امکان استفاده و استناد به آن ها را کاهش داده است. اگر امروز کسی بخواهد پژوهشی درباره یکی از ابعاد زندگی، اندیشه یا آثار سعدی انجام دهد، با استفاده از این کتاب نمی تواند به سادگی نوشته هایی را که پیش تر به آن موضوع پرداخته اند، شناسایی و بررسی کند و پیشینه پژوهش خویش را به دست آورد. شاید جست و جویی وقت گیر و خسته کننده در میان صفحه های انبوه این کتاب (۷۰۰ صفحه) او را کمی به هدفش نزدیک سازد، اما هنگامی که می دانیم نام مقاله یا کتاب، به طور کامل، گویای محتوای آن نیست و گاه حتی با آن پیوندی ندارد، ناگزیر باید به سراغ «مضامین اصلی» رفت که واکاوی آن ها برابر است با مطالعه تقریباً نیمی از کتاب! از این رو پیوستن فهرست موضوعی به این

